

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Уређивачки одбор:

др *Ирена Грицкај*, др *Милка Ивић*, др *Павле Ивић*, др *Радослав Кайичић*,
др *Рудолф Коларич*, *Блаже Конески*, др *Берислав Николић*, др *Миливој Павловић*,
др *Асим Пецо*, др *Мићар Пешикан*, др *Живојин Сјанојчић*

Главни уредник

МИЛКА ИВИЋ

XXXI књ.

БЕОГРАД

1974 — 1975

ПРИЛОЗИ КАО ВРСТА РЕЧИ¹

6. *Заменице* су прастара и по много чему сасвим особита врста речи. Општи значај и посебна вредност њихова је што оне преко *система говорних лица* уносе у реченичну предикативност *меру сиварности*: на предикативном лицу као основној категорији предикативности, засноване су остале две предикативне категорије, предикативно време и предикативни начин, које укупно дају реченици аспект актуализације.

Све заменичке речи служе у језику као индикатори који *ујућују на говорна лица*: 1-во, 2-го, 3-ће. Оне у језику служе као параметри или координате на којима је конституисан људски говор. Оне одражавају цео *систем говорних лица*, све положаје људи и предмета у акту говора.

Опште категоријално заменичко значење *ујућивања на говорна лица*, које их конституише као посебну врсту речи, структурирано је у све три функције пунозначних речи:

- а) у именичку предметност — код личних заменица,
- б) у придевску функцију особине — код придевских заменица,
- с) у прилошку функцију околности — код заменичких прилога.

Ово структурно-граматичко значење, функција врста речи, пресудно је за повезивање ових речи у синтагме са другим пунозначним речима. Даље, све ове заменичке речи имају опште, заједничке особине које их обједињују у посебну врсту речи:

1) Имају целовит затворен *систем функција говорних лица*, 1-ог, 2-ог, 3-ћег лица — са свим посебним сазнајним ликовима 3-ег лица (познатог — *он, она, оно*, непознатог — *ко, шћа*, неодређеног — *неко, нешто*, одричног — *нико, ништа*, општег — *свако, свашта*, опште дисјунктивно-концесивног — *ма ко, ма шћа; ко било, шћа било; ко год, шћа год; кому драго, шћа му драго*, опште дистрибутивног — *ио неко*,

¹ Први део овога рада штампан је у претходној књизи Јужнословенског филолога књ. XXX (1973).

ио нешто; где *ко*, где *што*, опште изузимајућег — *ико*, *што*, опште потцењујућег — *које ко*, *које што*).

2) Као речи индикатори и параметри у језику оне немају стварно значење пунозначних речи, већ је код њих стварно значење *варијабилно* и *оказионо*, у свакој новој говорној прилици — друго пуно сазнајно-садржајно значење. Отуда личне заменице, иако су у структури именичке предметности, не везују атрибут уза се, само онда кад приме одређено стварно значење, могу везати атрибут полупредикативно, нпр. *она јадна горко зайлака*.

3) Иако су речи *без обличке структуре*, без посебних суфикса, одређене *партикуле*, исте код заменица свих врста, једнообразно формирају заменичке облике према посебним функцијама, и тако чине истоветне парадигме облика: као *ко*, *неко*, *нико*, *свако*, *ма ко*, *ко год*, *ко било*, *које ко*, *ико* тако и: *какав*, *некакав*, *никакав*, *свакакав*, *ма какав*, *какав год*, *какав било*, *које какав*, *икакав* или *где*, *негде*, *нигде*, *свугде*, *ма где*, *где год*, *где било*, *које где*, *игде* итд. И деклинација код заменица друкчије се формирала и развијала, него ли именичка деклинација која је произашла у вези са тзв. основама. Заменице немају основа, структурних форманата.

7. *Бројеви* су, као и заменице, са тројаком структуром стварног значења, са *тројаком функцијом*: основни бројеви имају функцију *предметних* речи, редни — *придевских*, а њихов облик средњег рода долази у функцији *прилога*. Код свих ових бројних речи заједничко је значење *тачне количине јединки*, које је категоријалне природе, као што је заменичко значење говорних лица, или као што је значење код тзв. помоћних речи: предлога — однос предмета, свеза — однос значења реченица и израза, речца и узвика — експресивност неког смисла и осећање извесне врсте. У српскохрватском језику данас *основни бројеви* своју функцију збрајања предмета врше путем везивања са генитивом предметних речи у тзв. *бројне конструкције* (*substantivum adverbiale* + + генитив). Структурно-граматичка вредност ове конструкције је потпуно аналогна конструкцији *адверб количине* + *генитив*, с тим што бројна конструкција значи тачну количину јединки, док адверпска значи неодређену: исп. *два војника* — *неколико војника*, *десет људи* — *много људи*. Бројна и прилошка реч у овим конструкцијама вреди као индеклинабилна именица која везује генитив партитивни, који изразу даје стварни садржај. *Редни бројеви*, и број један, употребљавају се *атрибутивно* уз именицу и имају тзв. *придевску трородност*. Посебне структуре тзв. *збирних бројева* (*двоје*, *троје*, *четоро*, *десеторо* итд.)

служе за збрајање збирних и колективних именица и *pluralia tantum*. Збирни бројеви постали су индеклинабилни као и основни бројеви, и као *substantivum adverbiale* везују генитив множине.

8. Прилози су као врста речи сасвим особите речи, и по много чему значајне: како по стварном значењу тако и по структурно-граматичком значењу и обличкој „структури“ својој. Али апсолутизујући сам облик прилошких речи, због одсуства обличке структуре (суфикса) и флексије, прилози су добили незавидан епитет *аморфних* речи, па су тако изједначавани са помоћним речима и партикулама. Зато је потребно извршити анализу структурно-граматичких значења (функција) свих речи које се у граматицама обично сврставају у прилоге, јасно дефинисати функцију *прилога*, и *разграничити* их од других врста речи. Као што смо рекли на почетку, прилози се лако разликују као посебна врста речи, и није тешко утврдити њихове особине у односу на речи других врста.

Прва и основна карактеристика прилога је у томе што су они *пунозначне речи* као што су именице, придеви и глаголи, боље рећи што они имају управо стварно значење ових речи од којих воде порекло. На другој страни, по овој особини својој они се јасно одвајају од тзв. помоћних речи: предлога, свеза, узвика, речца, модалних речи. Помоћне речи деструктурирају (разарају) стварно значење речи од којих постају, и своде га на смисао, функцију само. Друга, исто тако маркантна и приметна особина прилога, која је у вези са првом, али и противна њој, јесте то што прилози не улазе са овим пунозначним речима у познате *одnose грађења речи*: прилози се не „граде“ од именица, придева, глагола, затим од заменица и бројева — иако имају управо стварно значење ових речи. Прилози немају своју обличку структуру, немају суфиксе за грађење речи, као и заменице. Исто тако, од прилога се не граде друге речи, иако су они пунозначне речи, са пуним стварним значењем. Сасвим је усамљена и ограничена појава изведених придева од неких прилога за време и место, позната семантичка група придева, као што су: нпр. према *синоћњи* (:*ноћњи*) образовано је суфиксом *-њи* и *јуиџрашњи*, *данашњи*, *вечерашњи*, затим *лејшошњи*, *јесенашњи*, *зимушњи*, *ноћашњи*, а после издвајања из ових формација суфикса *-шњи* образовани су: *суиџрашњи*, *јучешњи*, *садашњи*, *тадашњи*, *ондашњи*, *кадашњи*, *некадашњи*, *свагдашњи*, *вајкадашњи*, *давнашњи* и *јучерашњи*, *ономадашњи*, или: *тамошњи*, *овдашњи* и сл. Наравно, ова извођења придева претпостављају претходно извесно *суисјанџивизирање* ових прилога, јер само тако се може разумети грађење придева од њих.

Сасвим аналогно овоме, могу се разумети и објаснити везе предлога са неким прилозима за време и место (правац): нпр. *од сада, од сада, од онда, од увек, од јуче до сутра* и др. И овде се мора видети извесно супстантивизирање ових прилога, јер предлози *од* и *до* као типични синсемантични предлози долазе само са правим падежима, што онда претпоставља предметну структуру значена ових прилога, без које не може бити падежа. Јер падеже имају само речи са именичком функцијом предметности, ако је њихово стварно значење у структури предметности.

На исти начин треба разумети и тзв. *појаве два предлога* (двојни предлози), нпр. *од изнад куће до испод куће, од испред Београда до иза Земуна, до на Златибор* и сл. — где је само први предлог у предлошко-падежној функцији, а други предлог, који је у оваквим везама обично аутосемантичан, у функцији је *substantivum adverbiale* + генитив одредбени: *од изнад куће, са врх брда, на сред села, у сред срца* итд. Или, кад је и други предлог прави предлог и синсемантичан, први предлог је везан са *прилошком одредбом* (предлог + падеж), која је добила функцију именичке предметности. Два предлога у исто време не може бити, јер једна номинална представа не може *истовремено* бити у два различита падежна односа (Исп. Ј. Ф, XXI, 215—236, посебно 235).

Што се, пак, тиче образовања неких прилога од присвојних заменица наставком — *ски: својски, нашики*, дијал. *мојски и његовски* — то су сасвим усамљени случајеви и нимало продуктивна формација. Могло би се рећи да су настали у наслону на придевско-прилошку формацију типа: *наполеоновски, иашићевски, његошевски* и сл. — који су такође од присвојних придева, али с том разликом што се први не употребљавају као придеви, већ само као прилози.

Трећа и најглавнија особеност прилога, у односу на друге пунозначне речи, јесте сам *начин постанка* и постајања прилога: прилози постају *од облика* пунозначних речи (именица, придева, глагола). Облици придева, именица и глагола, затим придевских заменица и редних бројева постају прилози (адверби) кад се *стварно значење* код облика ових речи преструктурира у *прилошку функцију околности* и уђе у сферу глаголске функције процесуалности. Наравно ова преструктурирања придевске структуре особине предмета, именичке предметности (код падежа) и глаголске процесуалности у прилошку структуру околности — нису увек потпуно завршена и јасна у свим случајевима. Постоји — нарочито код адвербијализације падежа и код прелаза глаголских адверба у прилоге — више прелазних степена који се тешко разграничавају. Међутим, тзв. практична *помоћна ишњања* поуздано откривају

и идентификују прилошку функцију. Питања са адвербима *Кад? Како? Где? Куда? Колико?* непосредно, јасно и недвосмислено откривају прилошке функције околности.

Овакав прелазак речи у другу врсту речи, само *променом функције врсте речи*, тзв. хипостаза, познат је иначе и код других речи, али код прилога је то редовни случај. Познати су и не тако ретки случајеви *суйсџанџивизирања њридева*, *адјекџивизирања* глаголских придева и прилога, *суйсџанџивизирање њприлога* (*substantivum adverbiale*), затим овамо иду све *адноминалне функције њадџежа* у придевској функцији, и многе друге прелазне категорије и узајамности код тзв. помоћних речи. И код прилога, видећемо, касније, постоје целе групе које специјализујући се прелазе или су коначно прешле у друге врсте речи. Управо, то је и задатак овог рада: дефинисати прилоге као врсту речи и разграничити их од других врста речи, односно показати који су прилози прешли у друге врсте речи.

Прилози се, као и остале пунозначне речи, морају *дефинисати њо функцији*, према структурној вредности њиховог стварног значења. Прилози имају *функцију околности* (време, место, начин, прилике). Стварно значење прилога оформљено је у структурно-граматичко значење околности под којима се врши глаголска радња. Као детерминатив глагола, прилози *реализују функцију глагола*, њихову процесуалност, јер глаголска функција представља структуру стварног значења у временско-просторно појављивање, у тзв. глаголску процесуалност. У сфери такве глаголске функције постају и опстоје прилози, који реализују и својим значењем конкретизују апстрактно (и потенцијално) временско-просторно значење глаголске функције процесуалности — у смислу конкретног времена, места, начина и других прилика и околности под којима се изводи глаголска радња. Управо исто онако као што придеви са функцијом особине предмета реализују потенцијал именичке функције предметности. Ако бисмо говорили у слици, прилози су продужена рука глаголске функције процесуалности, као што су придеви продужена рука именичке предметности. Другим речима, као што придеви са функцијом особине предмета улазе у сферу и план именичке предметности и чине *синџагму* са именицом, и остварују јединствену називну функцију, тако и прилог са функцијом околности за вршење глаголске радње улази у сферу и план глаголске процесуалности и чини са глаголом синџагму, остварујући јединствену називну функцију: нпр. *високо дрво*, *шарен њас*, *сџрма обала*; *седџи мирно*, *сџајџи дуго*, *џрчаџи брзо*, *доћи касно* и др. Као што су придеви зависке речи и не долазе без управне речи именице, тако су и прилози зависке речи које не

долазе самостално. Нпр. као што описни придеви не могу доћи без именице, тако и прилози за начин од ових придева не долазе без глагола: *благо, бесно, гласно, вично, брзо* итд. Само треба рећи да је конструктивна вредност глаголских речи далеко већа од именичких речи. То је отуда што функција глаголских речи, њихова процесуалност и динамичност има веће димензије и домет него именичка предметност која је омеђена и укалупљена. Глаголска реч, познато је, у плану слободне, живе, продуктивне и актуелне предикативности (*Verbum finitum*) организује и повезује све синтаксичке функције речи и облика речи у нивоу тзв. језичке комуникације. Али осим тога, глаголска реч и на основу саме *функције врсте речи*, на основу своје структуре стварног значења у временско-просторно појављивање, има значајан конструктивни домет у *плану функција врста речи* и на нивоу *језичке номинације*. Прилози управо и настају у плану глаголске функције процесуалности и на нивоу језичке номинације ступајући у синтагматски однос са глаголом. Сама сфера глаголске функције је врло широка и свеобухватна, а уз то јака и динамична: глаголске детерминате су по структури различите и врло бројне. Сфера околности је великог домета, тако да у њу улазе како прилози као оформљене речи тако и бројне падежне функције, многи изрази, па и целе реченице (зависне) имају функцију прилога. Тако можемо разумети да су неки падежи, и док су са падежном функцијом, — прилошког карактера (J и L), да глаголски прилози док су у статусу глаголског облика имају функцију прилога (отуда им и име). Но да падеж постане адверб, мора изгубити *именичку функцију* предметности и *синтаксичку функцију падежа* (зависни однос предметности) и да се његово (именичко) стварно значење оформи у *функцију прилошке околности* (време, место, начин и сл.). Тада он излази из *синтаксичког плана* (односа) и улази у *синтагматски план*, постаје засебна прилошка реч. Падеж је тако изашао из нивса језичке комуникације и из *плана синтаксичког односа* и ушао у ниво језичке *номинације* и у *синтагматску везу* са глаголом, која је на подручју функција посебних врста речи. Падеж је сад постао прилог, посебна лексичка јединица, засебна реч са називном (номинативном) функцијом. При том, оваквом прилогу ништа не смета што је и даље у падежном облику, и што је стварно значење именичко — али оформљено у прилошку функцију околности. Наравно, ове чиненице јако заваравају при анализи синтаксичких и адвербијализованих функција падежних: нпр. *сјлѡм, срѣћѡм* и сл. — имају врло карактеристичан падежни облик инструментала, чак и дужину на наставку, која је карактеристична за овај падежни наставак. Међутим, има врло често и обратних појава,

кад се адвербијализовани падежни облик разара, крњи, нпр. *ономадне*, *ономад*, па и диј. *номад*. Позната је „немарност“ прилога према облику свом. Прилози су конституисани у речи на основу *стварног значења* — које је свеједно увек туђе — и *функције прилошке*, структуре тог значења у форму околности глаголске радње. Обличка структура за прилошке речи је потпуно ирелевантна: чува се само морфем који је носилац стварног значења.

Што се тиче самог питања шта одређује прилог код глагола, сада можемо одређеније и одсудније тврдити да *прилог служи функцији глагола*, да он реализује и конкретизује апстрактну просторно-временску процесуалност глаголске речи. Следећа анализа ће то потврдити.

Прво, прилог не одређује глагол у синтаксичком плану на нивоу језичке комуникације, већ у синтагматском плану језичке номинације, где су речи повезане на основу функција врста речи. Време, место и начин које значе прилози битно се разликују од синтаксичких функција времена (*tempus*) и начина (индикатив и модус) које значе предикативни глаголски облици (*Verbum finitum*). Прилошко време, место и начин управо је са оног подручја на коме је временско-просторна процесуалност глаголска, тј. у плану општег историчног објективног временског тока, тзв. календарско време. Предикативна временско-просторна локализација је у плану *времена говора* говорних лица. Упразо то су два посебна плаћа и два нивоа: ниво синтагме и језичке номинације и ниво реченице и језичке комуникације. Затим, прилог долази и уз непредикативне глаголске облике, глаголске прилоге и инфинитив, који немају синтаксичке функције глаголских облика и нису у нивоу предикативне актуализације. Прилог уз њих, јасно је, служи њиховој *глаголској функцији*. Исто тако, да падеж постане прилог, мора изгубити синтаксичку падежну функцију (именичку функцију такође) и прећи у синтагматски однос са глаголом, кад постаје детерминанта глаголске функције (време, место, начин).

Друго, проф. А. Белић је на основу „аморфности“ прилога и претпоставке да прилози воде порекло из дофлексивне епохе (по Хирту) закључио да су прилози везани управо за стални, неизменљиви део код глагола, за корен, па да према томе одређују *стварно значење глагола* (в. Глас САН 156 (1933), 79—98). Ово мишљење Б. је задржао и касније, мада прилог дефинише *по функцији*: „Прилошке ћемо речи моћи правилно разумети, ако се пре свега зауставимо на њиховој *функцији* (ИС).“⁷ Затим: „Прилошке речи најпотпуније одређују глаголе“

⁷ А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, 1941, стр. 106.

(Ib. id.). Пошто је у претходном пасусу навео примере *јуче; овде, онде; лејо* итд., у следећем дефинише функцију прилога: „Одавде се види да се у прилошким речима износе *околности* (ИС) (месне, временске и начинске) под којима се врши реализација глаголске радње“ (Ib. id. стр. 109). Затим: „Оне (прилози) се везују са пратилачким моментима места, времена и начина којима смо ми обухватили све оне могућности у значењу које ма која реализована глаголска реч допушта“ (Ib. id. стр. 110). Иако је јасно из овога што смо навели да је код проф. А. Белића заступљено мишљење да прилози служе функцији глагола, да они реализују „пратилачке моменте“, тј. функцију глаголску, изнећемо и неке доказе о томе да прилози не одређују стварно значење глагола: Прво, глаголске именице имају стварно значење глаголско, па ипак не могу везати прилог, јер је томе опречна именичка функција предметности код ових речи: речи се везују у синтагме на основу функција врста речи. Ако упоредимо нпр. *лејо йисање* и *лејо йисаџи*, лако је уочити и поуздано разликовати придев *лејо* од прилога *лејо*, иако су у овим синтагмама речи са истим стварним значењем, али у другим структурама, са другим функцијама, и управна реч и зависна. Друго, још се очигледније види да прилози не одређују стварно значење код глагола ако наведемо примере са прилозима уз изведене глаголе, кад они (глаголи) имају именичко и придевско стварно значење: нпр. *он сџално кући, он га је јуче усинио; она је данас белила йлајино, он је йамо осџарео* — где се јасно види сазршена непотребност и неспојивост прилошке одредбе времена и места са стварним значењем *кућа, син; бео, сџар*, али зато оне служе управо глаголској функцији процесуалности у коју је структурирано значење ових именица и придега.

Ми ћемо, даље, анализирати све поједине *семантичке групе* прилошких речи *йо йореклу* и *йо функцији*, и на крају ћемо *разграничити* прилошке речи од других врста речи, издвајајући из прилошких речи оне групе које више нису прилози према функцији својој.

9. *Заменички йрилози.* — Основна семантичка група првобитних речи од денктичких „сугласничких“ морфема и партикула чини прастаре прилошке речи за оријентацију временско-просторну са указивањем на *говорна лица*. За основно значење им служе сазнајни ликови говорних лица и тако чине потпун *систем говорних лица* као и заменице, а њихова функција је адвербативна функција прилога околности: место, правац, време, начин и количина, која као глаголска детерминанта реализује глаголску функцију процесуалности у временско-просторном смислу.

место	правац		време	пачин	количина
просекутивно-лативно					
овде	овуда	овамо	сада	овако	оволико
ту	туда	тамо	тада	тако	толико
онде	онуда	онамо	онда	онако	онолико
где	куда	камо	када	како	колико
негде	некуда	—	некада	некако	неколико
нигде	никуда	—	никада	никако	николико
свугде	свукуда	—	свакада	свакако	сваколико
ма где	ма куда	—	ма када	ма како	ма колико
било где	било куда	—	било када	било како	било колико
где год	куда год	камо год	када год	како год	колико год
које где	које куда	—	које када	које како	које колико
игде	икуда	—	икада	икако	иколико

Заменичка природа ових прилога види се из следећих особина њихових:

а) Основно значење им је заменичко, које се показује у целом систему функција говорних лица у посебним сазнајно-садржајним ликовима њиховим.

б) Са овим значењем, заменички прилози су *асемантичне* речи као и заменице, а стварно значење са пуном семантиком код њих је *варијабилно* и *оказионо* — у свакој новој говорној прилици (примени) друго.

в) Као заменице, и они су без морфолошке структуре, без суфикса, па им служи систем *партикула* за изградњу парадигматског система облика који одражавају систем посебних функција говорних лица: нпр. *ко, неко, нико, свако, ма ко, било ко, ко год, ко му драго, које ко, ико*, па тако и: *где, негде, nigде, свугде, ма где, било где, где год, где му драго, које где, игде* — у потпуном паралелизму облика и функција према сазнајно-садржајним ликовима 3-ег лица. Паралелизам са заменицама се показује и у посебним могућностима употребе: а) сви упитни прилози: *где, кад, како, куд, камо, колико* употрбљавају се у релативној функцији као *свезе*, као што се упитне заменице (личне и придевске): *ко, што, који, чији, какав, колики* употребљавају као релативне и у функцији свезе; б) заменички прилози се употребљавају *саодносно* (корелативно) управо као и заменице: као *онај-ко, оно-што, онај-који, онакав-какав, онолики-колики*, тако и *онде-где, онамо-камо*, итд. или у обратном поретку: *ко-штај, и-ш-то*, итд. а код заменичких прилога такође: *где-ш, куда-штамо, када-штада*, итд. в) Сви упитни заменички прилози, као и упитне заменице, употребљавају се у функцији *неодређених*: *где = негде, куда = некуда, када = некада*, итд. нпр. Има ли где снега? Стави то

где. Идете ли куда? Да ми је куда отићи! Да ли ћемо се када срести?! Да ми је како отићи тамо. Јеси ли колико уловио?

Све ове прилошке речи, као и сви други прилози, конституисане су у посебну врсту речи прилошком функцијом околности, и као такве служе да се глаголска функција процесуалности реализује у временско-просторној и квалитетно-квантитетској димензији: време, место (правац), начин, количина. Оне имају туђе, заменичко значење — као што други прилози имају придевско, именичко или глаголско значење. Што се тиче облика њиховог, ови прилози су у морфолошкој граматици били с правом називани аморфним речима: без суфикса и флективног наставка они показују често и деструкцију свога облика губећи поједине морфеме: *ономад*, *јуче*⁸; или примајући нове партикуле (нпр. *овамо-ка-не*, *тамо-ка-не* и сл.), па чак у дијалектима има облика са преметнутим морфемама, нпр. *овде-воде*, *онде-ноде*, или *овамо-амо* (*вамо*), *онамо-намо*, *одакле-ошкале* и сл. Али, као што се види у горњем прегледу ових речи, систем њихових облика изграђен је у потпуним парадигмама, које вертикално повезује један коренски морфем или чак и низ сугласника, а посебне партикуле обележавају посебне функције прилога — као наставци падежне функције.

Парадигматски је и овај систем облика заменичких прилога за место (правац) и време кад су они везани са предлозима *до* и *од* — пошто су се претходно били супстантивизирали (*substantium adverbiale*):

	Место		Време		
овде	— до-в-де	ода-в-де	съдѣ (сад, сада)	до-се-ле	од-се-ле
ту	— до-т-ле	ода-т-ле	тада	до-т-ле	ода-т-ле
онде	— до-н-де	ода-н-де	онда	до-н-ле	ода-н-ле
где (къдѣ)	— до-к-ле	ода-к-ле	къдѣ (кад, када) ⁹	до-к-ле	ода-к-ле

Затим и облици: *ош-с-ле*, *шо-с-ле*, *шо-ш-ле*, *од-не-к-ле*, *до-не-к-ле*, чак. *шо-к-ле*, *ош-к-ле* (*окле*, *оклен*); *од-шо-ле* (*ошле*, *ошлен*) и др. Као и код одричних заменица, код одричних заменичких прилога предлог одваја *ни-* од прилошке речи: *ниошкуда*, *ниодакле*, *ниошкада*, *низакада*. Супстантивизирање се мора претпоставити и код осталих заменичких прилога кад су везани с предлозима: *одасвуд*, *ошкуда*, *одонуда*, *однекуда*, *ниодкуда*, *одсада*, *засада*, *до сада*, *до тада*, *донекле*, *одкада*, *од како*, итд.

⁸ А. Белић, *О језичкој њрироди и језичком развјуку* 1941. стр. 107—108.

⁹ А. Белић, *О језичкој њрироди и језичком развјуку*, 1941, стр. 115—116.

10. *Прилози од њридева.* — Значајну семантичку групу врло продуктивних прилога чине прилози од придева. Облик средњег рода сваког *ојисног* придева, као неутрални придевски облик, потенцијално постаје прилог *за начин* — кад прими прилошку функцију околности у плану глаголске функције процесуалности: придевско стварно значење које је било у структури особине предмета и функцији описа предмета — сада је у структури описа глаголске радње (начина) и у прилошкој функцији околности. Овај прелаз је лак и сасвим приметан је: неутрални облик придева прима функцију прилога. Познати су класични школски примери типа: *Вредно дејше вредно ради* или *Љујшо њсејшо љујшо цвилл*. За придев је питање *Какво?* — за прилог *Како?* Ове две функције (придевска и прилошка) врло су блиске у семантичком смислу, јер су обе са подручја квалитета. Отуда се стварно значење придевске речи при прелазу у прилог веома мало преструктурира, јер оно и по квалитету и по садржајној пунџи и семантичкој вредности остаје исто, само улази у сферу глаголске функције процесуалности и прима функцију околности за реализовање и конкретизовање глаголске радње. Особина именичке предметности сад је особина глаголске процесуалности, тј. начин вршења радње глаголске. Како се може променити придев у прилог, померити се из сфере именичке функције предметности у сферу глаголске функције процесуалности показаше нам анализа једног примера. Нпр. *Цеће дивно мирише*. Кад је придев био полупредикативно везан за именицу — у позицији тзв. издвојеног и придодатог атрибута, што је слободнија и лабавија веза са именицом — лако је могао ући сад у сферу глаголске функције процесуалности, и тиме је већ био готов прилог. Никакво преструктурирање и деструкција (губљење) стварног значења није се вршило при прелазу ових придева у прилоге. То је сасвим видљиво и осетно. Али је исто тако, при том, функција прилога несумњива, и нећемо прилог помешати са придевом. Згодно је, и врло поучно је, уз то методски јако корисно и значајно, — упоредити овај прелаз са тзв. *адвербијализацијом* падежа: преструктурирање стварног значења од именичке предметности до прилошке функције околности представља знатно већу промену, знатно већу деструкцију (губљење) стварног значења — знатно веће померање семантичког квалитета, исп. *силом, махом, редом*, или *ономад, широм, крадом, њасом*, или пак *скоро, давно, касно, вечно, њозно, близу* и сл. — где је потпуно прекинута веза, код првих, са именицом, код других — са придевима, који скоро сви не постоје више као посебне придевске речи.

Прилози за начин од описних придева су веома бројни, по семантичком садржају највише је оних који стоје паралелно са придевима: нпр. *благо, бесно, вично, гласно, јасно, храбро, мудро, нагло, горко, бистро, крејко, хитро, сјоро, дуго, глатко, љуко, кројко, ниско, злобно, будно, ваљено, мртво, рејко, чесно, ласно, шешко, слабо, њихо, снажно, бучно* итд. — с тим што је прилошко значење у структури околности и у плану глаголске појавности нешто апстрактније него што је придевско у структури особине на подручју именичке предметности, често и конкретних предмета. Ови прилози стоје у семантичким опозицијама као и „њихови“ придеви: нпр. *добро-лоше, брзо-сјоро, лако-шешко, лејо-ружно, видно-мрачно, светло-тамно* итд., каткад је позитиван семантички лик и са више опозиција, нпр. *јраво-криво, косо, изокола* и сл. *јасно-мукло, неразговешно, мрачно, њмурно* и сл.

Знатну семантичку групу прилога чине прилози од *јадежа* *јридевских речи*: *суйсјантивизирани* придев у *геништиву* и *акузативу* са *јредлозима*, обично *с, од, из; на, у*: ген. *одмалена, искоса, зарана, одсора, издалека, изблиза, достја, изнова, догола, исјиха, слева, здесна, одисја, заисја, акуз. налево, надесно, улево, удесно, укосо, надуго, навелико, јојреко, наздрово, наскоро, најразно, насамо, назелено, наголо, насуво, начисјо, наново, јоново, умало, замало* итд. Овде иду и: *јо новом, јо сјаром*.

Издвајају се, особито, у посебну семантичку групу прилози од *девербативних јридева*, управо по томе што је код њих структурирано глаголско стварно значење у функцији прилога, уколико придев није био прекинуо гезу са глаголом: нпр. *реско, глатко, љуко, гико, јейко, жарко, бријко, бљујко, јирко, сико*, и сл.¹⁰; *јажљиво, сјирљиво, бојажљиво, несхвалљиво, нейобедиво, неукројиво, неизбежно, несазнајно; сјрашно, мучно, јлачно, бучно, јужно*, и др.

Могу се сматрати ретким примерима прилози који су од адјективизираних глаголских придева: нпр. *најрегнуто, узбуђено, уздржано, јовучено, ујлашено, сјишано* и сл.

Треба овде сада нешто рећи и о питању тзв. *комјарације јрилога*, о којој се обично у граматицама говори. Мислим да прилози као речи без облика флексије, па чак и без морфолошке структуре (без суфикса) — не могу имати никаквих облика, па ни комјарације. Друго је то што се код прилога за начин који су постали од описних придева — огледају степени поређења, па и деминуације, и по облику и по функцији. Али

¹⁰ О формацији старих девербативних придева са суфиксом *-ак* в. проф. Р. Бошковић, *Зборник А. Белића*. 1937, стр. 465—470.

Ови прилози су бројни и у великој примени су у научном, нас-
тавном и журналистичко-публицистичком стилу, док у народном језику
нису бројни: *другарски, њријашељски, селачки, брајски, зверски, вучки,*
зечки, ђачки, војнички, српски, руски, француски, немачки итд. Нарочито
су, и нису тако бројне везе *јо* (= као што је, налик, подражавајући)
и неких прилога на-ски: *јо старински, јо селачки, јо варошки, јо*
газдашки, јо сиротињски, јо босански, јо војнички, јо нашки, јо европски,
јо француски и др.

11. *Прилози од именица.*¹³ — Прилози од именица су постали и
постају путем тзв. *адвербијализације* зависних падежа.¹⁴ Ова појава је
везма раширена и свеобухватна, и врши се на основу конструктивне
вредности глаголске речи, управо глаголске функције процесуалности:
кад у сферу глаголске процесуалности уђе зависни падеж, он губи
јадезну функцију (зависни однос номиналне представе) и губи такође
именичку функцију предметности, па се именичко стварно значење сада
преструктурира у *јрилошку функцију околности*.¹⁵ Г адеж-прилог губи
синтаксичку функцију коју имају падежи док су прави, тј. губи жив,
актуелан и продуктиван однос зависне номиналне представе према
субјекту — номинативу, који је (однос) у *синтаксичком јлану јредика-*
тивности и у нивоу језичке *комуникације*, па сад ступа у *синтагматску*
везу са глаголом у *јлану функција врста речи* и у нивоу језичке *номи-*
нације, тј. падеж је постао прилог везан у синтагму са глаголом. Падеж,
прави падеж, одговара на питања *личних заменица*: *Кога-чега? Кома-*
чему? Кога-шта? Са ким-чиме? О коме-о чему? — јер она поуздано
откривају (траже) *именичку функцију* предметности и *функције јосебних*
јадеза (G, D, A, J, L).¹⁶ Исто тако, адвербијализовани падежи одго-
варају на питања *заменичких јрилога*: *Где? Куда? Како? Када? Колико?*

¹³ Није без значаја истаћи овде факат да се падежи личних заменица никад
не адвербијализују, иако су функције ових падежа у свему исте као функције падежа
од именица.

¹⁴ Постоји само незнатан број *номинатива*, који се убрајају у прилоге, као
што су *сила, маса, чудо* и још неки. Међутим, ове прилошке речи не долазе уз глагол,
па се не могу сматрати прилозима (в. даље т. 16).

¹⁵ Морфолошка граматика има за ову појаву термин *окамењавање* (укоченост)
падежа (нем. Erstarrung) или *морфологизирање*, дјнас се среће термин *лексијализација*.
Код Делбрика — Umdeutung (преосмишљавање).

¹⁶ Док питања *јридевских заменица* које су атрибутске речи: *Који? Које врсте?*
Чии? Какав? Колики? — поуздано откривају *јридевску функцију* особине предмета
код падежа у *адноминалној ујојреби*.

Зашто? Ради чега? — јер ова питања поуздано откривају (траже) прилошку функцију околности (места, правца, начина, времена, мере, узрока, намене) код падежа који су адвербијализовани. Наравно, адвербијализација је широк појам, постоје различити степени адвербијализованости код падежа, а завршен и пун степен представља падеж који је постао прилог, посебна врста речи. Ми ћемо овде узети у обзир само такве падеже, без предлога и са предлогом, јер је тема нашег рада — прилози. Иначе адвербијализација падежа се јавља у следећим формама: 1) *падеж — прилог*, 2) *предлог + падеж — прилог*, 3) *предлог + падеж — прилошки падеж* (падеж са предлогом), 4) *предлог + падеж — тзв. прилошки израз*, 5) *адвербијализовани падежи без предлога*, нпр. инструментал временски: *средом, иејком, недељом, годинама, сајшма* и сл. — увек од именица које су неки временски термин; акузатив и генитив времена: *сваки дан — сваког дана, ову ноћ — ове ноћи, сваки час — сваког часа* и сл., — такође од именица које су временски термини и редовно везане са атрибутом. Дакле, у нашу тему иду случајеви под 1) и 2), а остале случајеве ћемо само дефинисати, јер они иду у синтаксу падежа, која — на овом подручју — није обрађена на завидној висини, скоро никако.

Не само да су случајеви и форме адвербијализације бројни и разноврсни, већ су и узроци адвербијализације бројни и сложени. Сам прелаз именице у прилог представља значајну промену: конкретно, компактно предметно значење, постаје апстрактно значење околности. Стварно значење у форми именичке предметности разграђује се и преструктурира, пресмишљава у функцију околности на подручју глаголске функције процесуалности. Основни узрок адвербијализације управо је сложена, динамичка глаголска функција (в. горе стр. 84). Но то су општи услови, али има и других посебних, који погодују адвербијализацији падежа. Као прво, треба рећи да се адвербијализују понајпре инструментал (J) и локатив (L), чије су и саме синтаксичке функције блиске адвербима, док падежи са изразитом падежном функцијом (зависни однос предмета) и јаком именичком функцијом предметности (G, D, A) — никад се не адвербијализују. И само стварно значење (именичко) код падежа може погодовати адвербијализацији: исп. факат који смо већ поменули да инструментали, акузативи и генитиви од именица које значе временске термине — имају као падежи временску функцију прилога. Затим, падежи од именица са апстрактнијим значењем лакше се преструктурирају у прилог, нпр. *махом, редом, силом* (све су глаголске именице), него оне које значе конкретне предмете, нпр. падежи од именица које значе особе (људе) — не адвербијализују

се. Ово би био и одговор на питање које смо горе поставили: Зашто се не адвербијализују падежи личних заменица? Поменимо овде, да описни придеви који значе боје исто тако не прелазе у прилоге. За падеже уопште, па и за њихову адвербијализацију, од великог је значаја стварно значење предикативног глагола. На њему је заснована тзв. *рекција глаголска*. *Сиварно значење* глагола у предикату служи као *йойка* падежном односу који је као такав апстрактан, чист однос зависне номиналне представе према независној (номинативу — субјекта). Од тог значења „изграђена“ је *семантичка вредности* појединих падежних квалитета (G, D, A, J. L), као и *йосебне функције йадежа*, сваког од њих. Дакле, стварно значење предикативног глагола *конституишуше* падеже и посебне функције истог падежа.¹⁷ Зато прави падежи морају бити у *адвербијивној* употреби. Да је стварно значење глагола конститутивни елемент падежа и падежних функција, најбоље показују глаголи са *две рекције*, са две падежне допуне, нпр. *йомагаџи некоме*, *некога*, — где је у ствари глаголско значење *двозначно*: *йомагаџи некоме* — „узети учешћа у пословима нечијим“ *йомагаџи некога* — „давање материјалне, техничке помоћи“. Или: *разумеџи се у нешто*, *у нечему* — где је прво значење „имати основна знања“ (разумети се у музику), друго „бити мајстор у послу“ (разуме се у музици — каже се за виртуоза, мајстора) (в. Н. Ј. III — 1952, 98—103). Уколико је стварно значење глагола пуније и његова функција процесуалности динамичнија, утолико је и синтаксичка функција падежа, и сама именичка функција предметности, стабилнија.

Акузатив правог објекта је — по мишљењу многих истраживача функција падежних — типичан представник свих зависних падежа, тако рећи *йадеж йадежа*. По јакости именичке функције предметности он је најближи номинативу. То је управо зато што је акузатив регран од прелазних, активних глагола, који имају једно пуно стварно значење, значе делатност, рад, посао. Прави падежи се конституишу само у структури *двочлане реченице* и *адвербијивној* употреби: кад падеж — преко предикативног глагола — држи однос (зависни) према независној

¹⁷ Кад говори о конституисању појединих падежа и њихових посебних функција, проф. А. Белић сав значај ту придаје значењу глагола, управне речи зависног падежа. Он пише: „Та реч својим значењем (курз. А. Б.) открива латентну функцију (ИС) допуне (или одредбе) која се налази у управној речи“ (О јез. природи и језичком развоју 1941. 219, т. 169). Дакле, поједини падежи и њихове посебне функције, које су *семантичке вредности* или *смисао* допуне (одредбе) падежне — конституишу се на темељу *сиварног значења* глагола у предикату.

номиналној представи у номинативу (субјекту).¹⁸ То је синтаксички однос, јер је он у плану *предикативности* Verbum finitum-a и у нивоу језичке комуникације. Овај *антисинтаксички* падежни однос (зависни) номиналне представе сад се испуњава *семантичким садржајем* као потком својом, коју му даје стварно значење глагола у предикату, и тако се конституишу поједини падежи и посебне падежне функције. Прави падеж је ситуиран у синтаксичком плану Verbum finitum-a и у нивоу реченичне комуникације. Кад се падеж адвербијализује, губи *падежну функцију* (однос према номинативу) и *функцију именице*, структуру стварног значења у предметност, које је сад у структури *прилошке функције околности*. Тиме је падеж-прилог изашао из синтаксичког плана Verbum finitum-a и из нивоа језичке комуникације и ушао у план функција врста речи, у синтагму са глаголом у нивоу језичке номинације.

Прилози од падежа без *предлога* су већином *инструментал*: *махом, редом, иријадом, силом, срећом, већином, временом, једном, листом, дујком, ноћу, дању, јутром, вечером, зором* и др. Они нису бројни, јер су иначе многе падежне функције инструментала већ адвербијализоване.¹⁹ Инструментал и у статусу падежа већ има многе адвербијалне функције: *оруђник* је и *начин*, јер се увек намеће поређење средстага: нпр. *Допутовао возом, бродом, аутобусом, авионом* (питање је: *Како сте допутовали?*). Ору *илугом, ралицом, ифрактисром* и сл.

Исто тако, *просекутивни* инструментал од именица које значе време, како смо већ изнели, има функцију *прилога за време*: нпр. *средом, иејком, субјом, недељом или годинама, данима, сајима* и сл. Увек је тешко овакве адвербијализоване функције инструментала разграничити са прилозима, јер се могу окарактерисати и као једно и као друго: нпр. инструментали глаголских именица који се могу схватити као *начин* (оруђник) и као *време* (просекутив): *тврком, кораком, касом, галојом, иасом, гредом, кришом, крадом, шајом* итд. Код ових прилога су се појавили извесни суфикси: *-ице, -омице, -имице*, који су стекли и структурну вредност и постали продуктивни: нпр. *деломице* и *делимице, јайомице, крадомице, иљошћимице, ширимице*, па и: *усћојице, насайице, нешћеди-мице, немилице, нејремице, навалице, засебице, безобзирице, наизменице,*

¹⁸ Овај однос зависних падежа према номинативу проф. А. Белић назива тзв. „вертикалним односом“ (*О јез. и природи и јез. развијку* 1941. Глава XVIII, стр. 225—234, посебно 227).

¹⁹ Још А. Потебња је писао да је код инструментала ослабљена именичка предметност и падежни однос: „Инструментал није објект задешен (погођен) радњом, већ он ту радњу омогућава да се развије.“ (код Виноградова, *Русский язык*, 1947, стр. 361).

иоименице, сѣрмоглавице, њешице и др. (Види А. Белић, Историја сх. језика II, 1 (1950). стр. 424—429). Још су ређи прилози од локатива, који већином чувају облик старих деклинација: нпр. *ономад*, *ономадне*, *горе*, *доле*, диј. *жље* (злѣ), *близу*, *зими*, *лејѣи*, *лани*, *ономлани* и *дома*. У облику номинатива су: *исѣина*²⁰, *збиља*, затим партиципски облици *шале* (шалѣ) и *мимогред* (мимоградѣ), затим компаративно *већ* (е); *ван*; и усамљени дат. *кући*.

Треба истаћи да су од временског акузатива постали прилози само онда кад су у атрибуту имали стару показну заменицу *сѣ*, *си*, *се*, која се изгубила у нашем језику, и у следећим везама она је већ „заборављена“: *синоћ*, *данас*, *вечерас*, *јућѣрос*, *лејѣос*, *јесенас*, *зимус* — док у савременом језику синтагме темпоралног акузатива и темпоралног генитива постоје као конкурентни синтаксички синоними, али никад не прелазе у адвербе: нпр. *сваки час* — *сваког часа*, *целу ноћ* — *целе ноћи*, *цео дан* — *целог дана*, *сваки дан* — *сваког дана*, *ово лејѣо* — *овог лејѣа*, *једну ноћ* — *једне ноћи*, *ову ноћ* — *ове ноћи* и сл. — иако имају управо вредности ѣрилога за време.

Много продуктивнији тип прилога представљају прилози од *ѣадежа са ѣредлозима*. Најчешће је овде акузатив и генитив (ређе), а од предлога су: *у*, *на*, *с* и *из*. Акуз. *углас*, *увис*, *увек*, *уширину*, *удубину*, *удаљ*, *укруг*, *умах*, *ујоље*, *ујојас*, и *укосии* (рвати се), *ујрсѣе*, *увече*, *ујујѣро*, *уснагу*, *усѣрану*, а као предлози долазе чешће *уочи*, *уиме*, *умесѣо*, *уврх*, *удно*, *усред*, *ујркос*²¹; *наглас*, *наѣаметѣ*, *наизусѣѣ*, *наискаѣ*, *најоље*, *наруку* (ићи коме), *наруке* (шити), *надан*, *навек*, *наѣред*, *наѣраг*, *насѣрану*, *наснагу*, *наѣрѣшек*, *наногу* (није ми), као предлози: *наиме*, *намесѣо*, *заиме* и *зарад*; *узбрдо*, *низбрдо*, *узнос* (ићи коме); *ѣодсѣаросѣѣ*, *ѣодруку*, *ѣодногу*, *ѣодвече*, *ѣодзиму*; *заувек*, *занавек* и др. Треба овде поменути да је енклитички акузатив личне заменице — повратне доста адвербијализован са предлозима *над*, *ѣод*, *ѣред*, *за* и *међу*, *у на* и *о*, али се никад не везује са предлогом у једну реч, прилог, као што се и други заменички падежи не стапају у прилог, нити се адвербијализују: исп. *ѣреда се*, *за се*, *ѣода се*, *нада се*, *међу се*; *у се*, *на се*, *о се*, *уза се*, *низа се*.

Ген. *сѣоља*, *сѣреда*, *сѣрага*, *слица*, *слеђа*, *збока*, *сруке*; *измесѣѣа*, *исѣѣрке*, *исѣочетѣѣка*, *ибзлиза*, *изнуѣѣра*, *издалека*; *одозго*, *одоздо*; *задана*, *зајуѣѣра*, *завидела* итд.

²⁰ *Исѣина* не долази као прилог, уз глаголе, већ само као модална реч (в. т. 15).

²¹ Као што они нису прилози, јер не долазе уз глагол; они нису исто тако ни прави предлози, већ аутосемантични *substantium adverbiale + генитив* (в. доле стр. 106—107 и т. 16, стр. 101—102).

Ови прилози који су по саставу *предлог + падеж* стоје у врло живој вези на подручју *прилошке функције околности* са тзв. *предлошким падежима*, који такође имају функцију прилога, али падеж у њима још чува функцију *именичке предместности*. То ћемо најбоље разумети ако се подсетимо на оно што смо рекли о неким функцијама инструментала, које имају вредност адверба за начин и време: нпр. *возом, лађом или средом, недељом*, чувају структуру стварног значења именице у предметност, чувају функцију именице, али су изгубили *падежне функције* оруђа и просекутива и примили прилошке функције *начина и времена*. Исто тако предлошки падеж чува именичку функцију, али се његова падежна функција адвербијализује: нпр. *Отишли смо у њоље да се прошетамо*. Питање је *Куда сте отишли?* Ова прилошка функција *правца* још је оног семантичког квалитета којег је и *падежна функција* — акузатив правца, тзв. *директив*. Али не одговара на падежно питање *У ишта?* — као у *кућу, у шорбу, у шешир* и сл.

Тек онда, пак, кад предлошки падеж прими неку другу прилошку функцију која није по семантичком квалитету сагласна са падежном — постаје прилог. И тада пишемо предлог уједно са падежом: нпр. *Бику расту рогови у њоље (Како?)*. Исто тако: *Пало му на њамеј (Куда, где?)*, али: *Он учи најамеј (Како?)*. — *Ушао у круг (Куда, где?)*, па игра *укруг (Како?)* — *Бацао му прашину у очи (Куда, где?)*, али: *Све му скресао уочи (Како?)*. — *Он иде низ брдо (Куда?)*, али: *Пут иде низбрдо (Како?)*. — *Он уђе у кућу (Куда, где?)*, али: *Он узме зета укућу (Како?)*. Само су ови тзв. прави предлози могли са падежима образовати прилоге, јер они су у служби падежне функције, морфеме који сагласно са падежним наставком остварују падежну функцију (једног падежа или више падежа, они предлози који иду са више падежа) уносећи и посебну своју семантичку нијансу, карактеристику. Дакле, прави предлози су *синсемантични*, јер се слажу с падежном функцијом.

Сасвим други однос је *нових предлога* са падежом у тзв. *прилошким изразима*. Они су речи са пуним значењем, пр. *украј, њукрај, садна, изврх, исјред, изнад, јодно*, итд. итд. Ови предлози од падежа именичких, као и прилози које смо анализирали, чине *аутосемантичне* предлоге који везују генитив именица и чине тзв. *прилошки израз* — управо онако као што прилози за количину и бројеви везују генитив и чине идеклинабилне изразе: *substantivum adverbiale + генитив*. Зато прилошки изрази, као и бројне конструкције или прилог за количину + генитив, могу поново ступити у нове падежне односе у форми тзв. *аналитичких* облика падежа, тј. примајући праве предлоге као знак падежне функ-

ције, нпр. *од изнад куће до испод куће, од испред израчника до после израчника* и сл. (в. горе стр. 82).

Напоследку, треба овде рећи да постоји велики број тзв. *сложених ирилошких израза*, који су по природи идиоматичне везе два падежа. Ови изрази су врло сликовити и експресивни, јер су по структури симетрични, саодносни, а често су асеверативне таутолошке редупликације: нпр. *руку њод руку, ногу њред ногу, раме уз раме, лице у лице, реч њо реч, корак њо корак, очи у очи, мало њомало, дан за даном, корак за кораком — јунак за јунаком, од корице до корице, од немилa до недрага, од главе до њеише, од њоиа до ковача, од данас до суиџра, од јуиџра до мџака, од руке до руке, од усџиа до усџиа, од срџа срџу, од речи до речи* итд. итд.

12. *Прилози од глагола*. — Ова семантичка група прилога није знатна, и представља ограничен број примера једне мало продуктивне формације. То су прилози од глаголског прилога садашњег, типа: *седеџи, сџојеџи, клечеџи, чучеџи, лежсеџи*, који су често оформљени посебним суфиксом-ке: *седеџке, сџајеџке* и сл., а затим слична образовања као продуктивно грађење прилога: *џуиџке, џеиџке, оиџскочке, њолошке*, или оформљавање падежних прилошких израза: *њолеџуиџке, њоџџрбуиџке, налеџке, њоџречке, насайџке, њорebarке, замашке, наузначке*, итд. (в. А. Белић, *Историја сх језика II₁* (1950.), стр. 429). Ова семантичка група прилога је ограничена и незнатна услед тога што глаголски прилози и у статусу глаголског облика имају функцију прилога, па су зато прилози ове врсте условљени изменом акцента: *седеџи* — прил. *седеџи, сџојеџи* — прил. *сџојеџи* и сл.

13. *Прилози од бројева*. — Постају на онај начин како постају од придева и придевских заменица: облик ср. р. редних бројева прима функцију прилога: нпр. *џрво, друго, џреџе* итд. Ови прилози се ређе употребљавају као прави прилози, уз глагол, а чешће као *модалне речи*. Праве прилошке речи су они прилози који су пореклом од падежних облика бројних речи: нпр. *надвоје, најџроје, удвоје, уџроје, учейџоро, заједно, уједно, једном, наједном, одједном; једанџуџи, дваџуџи, џриџуџи, једнокрайџно, двокрайџно, сџокрайџно, једносџруко, двосџруко, сџосџурко, одвојено, удвојено, развојено, њодвојено, сједињено, разједињено, обједињено*, итд.

*

Ми ћемо даље издвајати и груписати оне прилошке речи које по својој *функцији* нису прилози, које не долазе уз глагол, које „не воле

глагол“ — како је духовито рекао за њих А. Пешковски. Није свака индеклинабилна реч већ и прилог. Потребно је разграничити прилоге, који имају функцију околности и који се синтагматски везују са глаголима, од индеклинабилних речи које имају друге, посебне функције.

14. *Компаративно-асеверативне речце*. — Постоји веома велики број „прилошких“ речи са значењем квалитета и количине које служе тзв. *описној компарацији придева*. Оне долазе уз описне придеве и служе да ови придеви изразе сложенија значења компарације, *градације* или *деминуације*, поред њиховог облика компаратива и суперлатива који имају претежно значење упоређивања, а не и градирања, повећавања особине. Наравно, ову своју особину описни придеви су пренели и на прилоге²² са преласком у прилоге за начин — као што су им предали и саму компарацију (в. горе стр. 90). Међу овим компаративно-појачаним речцама разликујемо три групе њихове: а) оне које су искључиво појачано-компаративне речце, које „не воле глагол“, да се изразимо речима А. Пешковског, не могу се употребити као прилози уз глагол, б) оне које долазе и као прилози уз глагол, в) оне које долазе и као безлично предикатско име (в. доле т. 17). Наравно, у примени ове су речи увек са једном одређеном функцијом, а у језику оне припадају тзв. прелазним категоријама или међуkategoriјама, које иначе нису непознате, нити су малобројне у језику. Јер немогућност њихове чврсте класификације није нека њихова слабост и недостатак, већ напротив вишевалентност и преимућство за наш израз сложенијих и богатијих садржаја. Навешћемо примере засебно, јер је циљ нашег расправљања разграничавање и издвајање, али би се разлика ових посебних функција боље видела у напоредном распореду грађе. Компаративно-асеверативне речце су: *врло, веома, здраво, сасвим, њосве, крајње, необично, њошћуно, значајно, знајно, силно* и др. Овде иду и неке, поглавито из књижевног језика, које су врло честе, али чине утисак непревреле формације, иако наизглед продуктивне. По пореклу су облик ср. рода адјективизираниог глаголског прилога садашњег — или девербативног придева на -ни: нпр. *узнемиравајуће болестан, заслељујуће бело, засиращујуће слаб, онесиокојавајуће весела, њеоврајно изгубљено, њеверовајно добар, њеочекивано богат род, њесхвајљиво упоран, њесрећно заљубљен* и др. Данас звучи необично Змајев стих: Опече се *врло* или разг. *Веома* жалим. Прилози у функцији компаративно-асе-

²² Тако као *врло добро* вино и *врло добро* учи. Отуда потиче схватање да прилози „долазе уз друге прилоге“.

веративних речи знатно губе пуноћу свог стварног значења, које је сведено на асеверативну функцију градирања и количинског увећавања особине код придева: исп. *јако леи* и *јако виче*, *досџа брзо* и *досџа ради*, *много љуџи* и *много донео* и *много љуџовао* и сл. Са двојном функцијом, појачајном и прилошком, још су ови примери: *једва*, *чудно*, *далеко*, *мало*, *савршено*, *изванредно*, *џоџџуно*, *оџворено*, *доследно*, *буквално*, *јасно*, *силно*, *убичајено*, *сјајно* и др. Као безлично предикатско име долази: *сџрашно*, *савршено*, *необично*, *џешко*, *бучно*, *свечано*, *џријајно*, *оџојно*, *лако*, *ојасно* и многе друге. Приметно је да се ове речи квалитета и количине са својом функцијом појачавања и градиције — крећу управо на оси: везане функције уз придев и слободне употребе као предикатска реч стања у структури безличне једночлане реченице, као њено конструктивно језгро: нпр. *сџрашно вредан* — *сџрашно ми је* или *овде је сџрашно*; *бучно весели младићи* — *овде је бучно*; *свечано обучени људи* — *џамо је било свечано* и *џријајно*; *оџојно мирисаво цвеће* — *у баџџи је било оџојно* и *угодно* итд. Овако специјализоване по функцији и семантичком квалитету, све се више удаљују од прилога и прилошке функције околности, адвербативне: исп. *сигурно*, *нормално*, *сџварно*, *џриродно*, *наравно*, *могућно*, *немогућно*, затим *јединствено*, *нарочџџо*, *особџџо*, *изванредно*, *божансџвено*, *раскошно*, *богаџџо* — као самосталне речи са изразитим значењем суперквалитета, од којих многе долазе и као *модалне речи* (в. т. 15). Од поменутих овде примера као *substantivum adverbiale* употребљавају се *досџа*, *много*, *мало* и заменички облик *неџџо*.

15. *Модалне речи*. — У савременим граматикама све чешће се срећу модалне речи издвојене у посебну врсту речи. У структури реченице оне се јављају као тзв. *издвојени члан*, који није везан ни за коју реч у реченици, већ се тиче реченице у целини. Заправо, функција модалних речи је оне врсте које је и функција модалних глагола, и заједно са њима, и облицима глаголских начина и модалним временима — чине основна средства изражавања модалних предикативности у нашем језику. Модални прилози се јасно разграничавају од прилога који су адвербативно везани или од појачајних речи које су везане за придев: Исп. Он *сигурно* то зна (*Како?* — прилог) — Он, *сигурно*, то зна! = Претпостављам да он то зна (модус уверености, претпоставке). Или: Он је *неверовајно* брзо дошао (појачајна реч) — Он је, *неверовајно*, брзо дошао! (чуђење, неувереност). Модалне прилошке речи су: *свакако*, *очџџо*, *неосџорно*, *очевидно*, *џриродно*, *несумњиво*, *наравно*, *буквално*, *дословно*, *заисџа*, *одисџа*, *веровајно*, *могућно*, *можда*, *ваљда*, *исџџина*, *збиља*, *коначно*, *уџраво*, *углавном* итд. Можда би требало овде сврстати

не, да и ми, јер то нису просто речце и морфеми, као што су нпр. сим-семантични предлози који имају функцију падежа као и падежни наставци — мада су они у морфолошком погледу управо то за глаголске облике — већ они мењају укупну реченичку предикативност од афирмације до негације и од потврдне до упитне функције, дакле, управо онако како модалне речи мењају индикативну предикативност у модалну.

16. *Substantivum adverbiale*. Мислим да смо до сада показали доста јасно и убедљиво да су прилози као врста речи са посебном функцијом околности и да долазе уз глаголе. Исто тако смо показали да прилошке речи уз придеве, — а следствено томе и уз друге прилоге — нису прилози већ појачајне речце, које служе придевској градацији у форми тзв. описне компарације. Остаје још схватање, које се традиционално упорно одржава: да прилози одређују именице. Оно се одржава и „храни“ једним другим схватањем са много ширим дометом, а наиме, да је свака *индеклинабилност* и *адвербијализација*. То мишљење, које вуче корене из морфолошке граматике, такође је неодрживо: Исп. именицу *доба*, која је индеклинабилна. Основни бројеви у српскохрватском језику су индеклинабилне речи, а никако нису прилози, нити се могу везати са глаголом. Ми смо већ анализирали неке облике супстантивизираних адверба-предлога (в. горе стр. 97 — трећи пасус).

Проф. А. Белић је више пута износио своје мишљење о томе да је управни члан у везама типа *много људи* или *ћети војника* — управо *индеклинабилна именица*, а у последњој својој књизи он то мишљење своје поново афирмише (А. Белић. О језичкој природи и језичком развоју II (1950), стр. 161—162). Мислим да везе *џрилог количине* + + *генитив множине* и *бројне конструкције* 2—4 + ген. јд. и 5—20 + + ген. мн. — нису једине везе ове врсте, *substantivum adverbiale*, већ да се могу наћи и при анализи тзв. *џрилошких израза* (в. горе стр. 97 — трећи пасус).

Могу овде рећи само то да се генитив партитивни може везати само за *номиналну џредставу*, за реч која има *именичку функцију* предметности, тј. за реч чије је стварно значење у структури предметности, па без обзира, да ли је она деклинабилна или не. Уосталом, ове везе као индеклинабилни изрази ступају у падежне функције путем *аналитичких падежних облика* — са предлозима: исп. *много градова, из много градова, ка много градова, над много градова, у много градова*. Или: *од доста џријашеља, са доста џријашеља, о доста џријашеља* итд.

Прилози у функцији индеклинабилне именичке речи количине (*substantivum adverbiale*) нису тако бројни, али је њихова примена врло

честа, како у народном језику тако и у књижевном, у свим његовим стилевима. Они су различитог порекла: заменичког *оволико, толико, онолико, колико, неколико*; *ма колико, колико год, било колико*; именице у номинативу: *маса, низ, сила, сијасећ, тиушћа и тма, чудо* (исп. Чудо љаса изедоше вука), па и *мноштво*; адвербијализовани акузативи: *сјошћину, хиљаду, тиосућу*; придевског су порекла *много, мало* и комп. *више, мање*, а затим заменице *ово, то, оно* и *нешто*. Све ове речи са генитивом мношине заједничких именица или генитивом једине градивних, збирних и мисаоних чине непроменљиви *јрилошки* израз: нпр. *са оволико људи, са толико новца, од онолико блага, у колико градова, из неколико села, на ма колико сјрана, са колико год војника, са било колико људи, маса свећа, сила новца, сиасећ мува, тиушћа и тма свећа, са сјошћину другога, у хиљаду градова, са тиосућу дукашћа, од више врста, са мало имања, из много градова, са мало зуба, са мање грања, од ово гооведи, са то ушће-ђевине, са оно новца, са нешто брашна и соли* итд.

На крају, треба овде поменути и неке везе прилога са именицом. Налазе се ретке и сасвим особите везе, претежно књишког порекла, као што су: *Село данас, Београд ноћу, шума у зиму, град у јодне, Београд некад и сад* или *рад ноћу, ограда уоколо; орање удубину, развишак уширину, слагање јојреко, рогови ујоље, седење ноћу* и др. Сви су ови прилози овде у овим везама стилизовани као тзв. *јридодашћи члан*, као полупредикативна одредба, која је по природи елипса, нпр. *село данас* = село (виђено или какво је) *данас*, *Београд ноћу* = *Београд* (гледан, виђен, снимљен) *ноћу*, *јарк ноћу* = *јарк* (како изгледа) *ноћу* итд. Наравно, овакве везе се наслањају на блиску појаву адноминалне употребе *јредлог + јадеж*: нпр. *кућа крај реке, коњ јод седлом, јунак од мегдана, човек од речи, кључ од јодрума, кућа на сјрашћ, јрозор на улицу*. А примери *орање удубину, развишак уширину* и сл. су глаголске именице које имају глаголску рекцију. Исп. *дивне леиње шейње јо месечини, Свакодневни одлазак на рад* — где глаголске именице везују и атрибут и глаголску допуну. Питање глаголске рекције код глаголских именица и адјективизираних глаголских придева — тражи посебно испитивање.

17. *Безлично јредикативно име*. —²³ Многи *јридеви* са значењем *квалитетна*, или *именице* са значењем *сјања*, везани са *сјоном* чине безличну предикативност, и тако се *вербализују* — постају садржајно-изражајно исто што и глаголи стања — са примесом *субјективне јроцене* (рус. „субјективно-оценочные слова“): нпр. *добро ми је, шеико*

²³ Ово име (назив) није практично, али овако описно упућује се на природу и главне карактеристике ових речи.

му је, *йраво ми је* или *йамо је* увек весело, свуда је светило, данас је ведро, најољу је хладно или *жао ми је*, мука му је, зима им је, срамота га је, *сйид га је* и сл. Ови обрти у форми једночлане безличне реченице могу се разумети као даљи развитак двочланих реченица²⁴ са којима стоје у односу: нпр. *Ово је добро, йо је йешко, оно је йраво. Небо је ведро. Време је хладно* итд. Ови апстрактни субјекти (*ово, йо, оно*) или у извесном смислу синоними са предиктом (*небо* и *ведрина, време* и *хладноћа*) могли су бити апсорбовани од предиката, који се развијао у *сйихијну свеобухвајћу йојаву*, тј. у структуру безличне реченице *душевних расйоложења, йрилика и околосйи* (окружавајуће средине), па и шире — *мешоролошких йрилика и йојава*. У оваквој предикативности, обогаћен садржајно и проширен по обиму, *йридев неодређеног видског облика* се *суйсйанйивизирао*, и везан са споном чини врло стабилну предикативност, и у тој структури посебну, самосталну и сасвим особиту садржајно-изражајну вредност. Потпуно паралелно са придевом у оваквим предикатима долазе и неке именице (претежно глаголског порекла), као нпр. *жао, мука, шйиета, сйрах, сйид, срамота, грехота, зима* и сл. Да је у основи ових речи једно у ширем смислу *йридевско значење квалитетта* доказ је њихова веза са споном, њихова предикативна функција, у којој су се и могли придеви развити у ову посебну врсту речи, и њихова описна функција, са додатном нијансом *субјективне йроцене*: расположења, прилика, околности, појава у природи и др. У овој врсти речи издваја се једна посебна семантичка група која има значење *процене момента, хоре, тренутка за какав посао или акцију: време је, рано је, касно је, вакай је, час је, йренућак је, моменай је, хора је* и сл.

Прва особина и најглавнија карактеристика ових придевских речи јесте њихова „одвојеност од субјекта“ и њихово самостално ступање у везу са споном. У овој вези, у структури безличне предикативности, оне су настале, развијале и изградиле се у посебну врсту речи. Историјски гледано њихова појава је могла настати у моменту кад је настала *сйона*, кад је глагол *бишйи* изгубио стварно значење²⁵.

Тако, на пример, док је глагол *бишйи* имао пуно значење егзистенцијалног глагола *йосйоји, налази се* и сл. у реченици *Жао ми је,*

²⁴ Овде је заступљено гледиште да су безличне једночлане реченице секундарне творевине у односу на двочлану реченицу. Оне су апстрактнији, сложенији и експресивнији облици израза него што је двочлана реченица. Друго, оно што је овде битно, оне су могле постати и опстоје једино на основу постојања двочлане реченице. Ове последње нису ниуколико условљене оним првим.

²⁵ в. код В. В. Виноградова, *Русский язык*, 1947, стр. 402. Исп. И. Стевовић, *Књижевности и језик* (1956), 558—569).

која је била двочлане структуре, *жао* је било субјекат²⁶, *ми* је било датив намене, а *је* (= постоји) било је ту предикат. Кад је предикат *је* „избледео“ семантички и постао *сиона*, везао је пунозначну именицу *жао* и тако је постала безлична једночлана реченица номиналног типа. Датив је морао изгубити *иадежну функцију* намене, јер у реченицама без субјекта не може бити правих падежних функција, а остала му је *именичка функција* предметности, управо као код предикатског номинатива што је. Тако је датив сад примио функцију тзв. *логичког субјекта*. Још више од тога, заменички дативи, или акузативи, будући у систему лица, стварају код ових безличних предиката секундарну *квази-личну конјугацију*: нпр. *жао ми је, жао ти је, жао му је, жао нам је, жао вам је, жао им је*, или: *сиид ме је, сиид те је, сиид га је, сиид нас је, сиид вас је, сиид их је*. Ови акузативи логичког субјекта били су претходно у структури двочлане реченице објекти. Исп. *пече ме, срби те, боли га* и сл. (Исп. Пече ме сунце).

Ове предикативне речи сврставане су у прилоге управо због њихове непроменљивости. Међутим, и по функцији и по значењу оне се сасвим разликују од прилога: исп. *Он добро учи и Добро му је. Он зло ради и Зло му је. Он мучно корача и Мучно (мука) му је. Она тешко куне и Њој је тешко* итд. Многе од ових предикатских речи имају придевски акценат (акценат придева у предикату, тј. акценат неодређеног вида), а не прилошки: нпр. *Лепо, ружно, светло, тамно, тесно, тихо, гласно, мучно, хладно* итд.

Према томе, ове придевске и именичке речи кад су у структурни безличне предикативности потпуно су *вербализоване*, имају вредност *глагола стања*. Као такве имају глаголску функцију *процесуалности*, па као глаголи везују уза се прилоге за време, место и начин: исп. *Овде је сада јако хладно, њему тада би много жао, њега је сада сиид, тамо је увек весело и пријатно, њему је много мука, девојци је било много сиид* итд. Наравно, начинска одредба је појачајно-асеверативна, као уз придеве што је: *То је њему врло жао било, веома ми је зима, јако нам је жао, њу је невероватно сиид, здраво ју је сиид*, итд. Исто тако, као на прилоге, и на ове речи придевског порекла пренесена је придевска компарација, тј. ове се речи јављају и у облику компаратива, али у суперлативу веома ретко: нпр. *данас је тешко, а сутра ће бити још тешко; овде је светло, а тамо нешто светло; мени је добро, али је вама боље* итд. Чак је и *жао*, које је именичког порекла, развило облик компарације: *вама је жао, али је мени жалије, жао ми је да ми не може бити жалије*

²⁶ Виноградов сматра да је то био *адверб* (!) (*Ib. id.* 415).

итд. Све ми жао, ал' ми најжалије што мој драги оде из Србије. Су-перлатив се образује описно: *јакo ѿойло, ѿрејойло, до зла бога ѿойло, надасве ми је жао, зајарно као у кујашилу* и сл.

Веома је велики број придевских и именичких речи које су се специјализовале у функцији безличног предикативног имена. Навешћемо извештан број најчешћих, по семантичким групама. Оне које значе расположење и душевна стања (са дативом, или акузативом субјекта): *добро, ѿраво, лејо, мило, криво, ѿойло, лако, ѿешко, хладно, досадно, мучно; жао, мука, зима; сѿрах, сѿид, срамоша*. Оне које значе расположења средине (штимунг): *весело, ѿужно, удобно, дивно, досадно, сѿрашно, красно, ѿескобно, бучно, свечано, ѿријайно, ѿойло, ойјоно, слајко*. Оне које значе временске прилике: *ведро, облачно, суво, влажно, врућина, оморина, сѿарно, ѿихо, мирно, ветровишо, ѿмурно, суморно, зима, мраз, киша, бура*. Оне које имају модална значења и траже инфинитивну допуну (или да + презент): *могућно, ѿошребно, нужно, неоходно, мучно, ѿошшено, ниско, гадно, добро, лоше, грех, севай, ружно, ѿодло, часно, нечасно, исѿина, лејо, слајко*. Оне које значе процену момента за акцију: *време, рано, касно, хора, час, моменай, ѿренушак, вакаш*, које такође траже инфинитив допуне.

Никако се ове речи, ни по функцији ни по значењу, по садржајно-изражајној вредности, — не могу сматрати прилозима. Њихова бројност и продуктивност њихова тако је значајна да се оне никако не могу заобићи у класификацији речи. Ове речи имају номинативну функцију у плану језичке номинације као све друге пунозначне речи, и у исто време везане са споном чине безличну једночлану реченицу у плану језичке комуникације. Њихова семантичка обогаћеност у односу на придев, и њихова глаголска конструктивна вредност чине их несумњиво посебном врстом речи.²⁷

18. Пошто смо до сада разграничавали и из прилога издвајали непроменљиве речи са друкчијом функцијом него што је права адвербативна прилошка функција околности, — сада ћемо показати неке узајамности прилога са тзв. помоћним речима: предлозима, свезама, речцама. То су неке тзв. *међукашегорије* или прелазне појаве, које, иначе, нису ретке на подручју помоћних речи.

Познати су *ѿрилози-ѿредлози*: *више, ниже, ѿре* и *ѿосле* који се редовно наводе у граматикама, а могао би се навести још цео низ ауто-семантичних предлога који се могу употребити и уз глагол у функцији

²⁷ Види мој рад *Безлично ѿродујивно име*, *Анали филолошког факултета*, св. 11 (1974), стр. 319—355.

прилога: *близу, њројив, насујрој, насјрам, унујар, околo, ујркoс, укрaј, њоред, њoврх, удно, садна, усред, изван (ван), мимо, исјред, изнад, исјод, иза, између*, итд. Услов да ове речи буду прилози јесте, наравно, прилошка функција околности, да стоје уз глагол. Међутим, још више, услов је да имају једно пунозначно стварно значење места, неког стварног одређеног простора. Јер су прилози пунозначне речи и увек значе конкретно значење места, простора, времена, које као такве реализују потенцијал глаголске функције процесуалности која је по природи апстрактно структурно-граматичко значење. Прилог *више* има увек конкретно значење: нпр. *сјани* *више* (место), *живео* *више* (време), *ради* *више* (време-количина), а као предлог, *више* *главе*, значи апстрактан однос, оријентацију у простору. Прилог *ниже* (комп. од *ниско*, као што је *више* комп. од *високо*) има такође конкретно значење места, док предлог *ниже* значи апстрактан однос, нпр. *ниже* *куће*. Прилози *јре* (*јрије*, тј. раније) и *јосле* (*јослије, јошље, касније*) значе одређено, познато, конкретно време, а као предлози они значе апстрактне односе (исп. *јосле* < *јо-с-лѣ, до-с-лѣ, до-к-лѣ, ода-к-лѣ* — све прилози правца).

Што се тиче осталих прилога које смо овде поменули, а потенцијално их има много више, то су већ познати нови, неправи предлози, који су *аујосемантични*. Они су најчешће у функцији *substantivum adverbiale* + *генијив*, и као такви они чине индеклинабилне адвербијалне конструкције, као што чине *адверб количине* + *генијив* или *број* + *генијив* (в. горе, стр. 97). Док прилошке и бројне значе количину, ове значе место (простор) и време, наравно заједно са генитивом именице: нпр. *близу* *реке, насјрам* *Београда, унујар* *граница, укрaј* *реке, њoврх* *њива, усред* *срца, изван* *ограде, исјред* *куће* итд. Ми видимо овде да су ови аутосемантични предлози, који увек везују генитив²⁸, по пореклу и структури *јредлог* + *јадез*, и да отуда имају пуно значење именичко — осим неких прастарог порекла као што су *исјред, иза, изнад, исјод, између* (мада се у последња два назире именичко значење: *јод* и *међа*). Како ми већ знамо да се међу прилозима налази знатан број оних који су постали од *јредлога* + *јадез* (в. горе стр. 96) — поставља се питање односа тих прилога и ових аутосемантичних предлога истоветне структуре. На основу тога што ови аутосемантични предлози, или тачније говорећи *substantivum adverbiale*, могу доћи и у прилошкој функцији, уз глагол — обично се мисли, и у граматикама

²⁸ Исп. код А. Белића поделу предлога на: а) старије предлоге и б) „новије предлоге, постале махом од именица, који се слажу готово искључиво са генитивом“. (О *јез. јрироди* и *јез. развјитку* II 1950, стр. 101—102). Види такође: И. Стевовић, О *јијану* *конструкције јадеза* с *јредлозима*, ЈФ XXI 1955, стр. 233.

се среће редовно тврђење да предлози листово постају од прилога, да је то чак редовни пут настајања ових предлога, и као процес који је у току. Ово мишљење нам се чини пре као последица недовољне испитаности овог подручја и неизучености ове појаве, него ли што би оно било тачно и општепримљено: да прилози масовно прелазе у предлоге, да је функција ових аутосемантичних предлога раније била прилошка. Јер стање ствари које се у језику налази сведочи управо обратно: примарна функција ових речи је њихова функција у плану предлошко-падежних функција, где су оне постале аутосемантични *substantivum adverbiale*, а секундарно примају функцију прилога. Тек кад су оне, формиране у *substantivum adverbiale*, постале аутосемантичне речи и тако стекле извесну самосталност, оне су могле примити адвербативну функцију прилога. Ми смо их на почетку овог одељка управо зато и одвојили, и рекли да се они тек „могу употребити и уз глагол“, јер они ређе и теже долазе као прилози. Да су они по пореклу прилози, они би, будући прелазна категорија, чешће, лакше и стабилније долазили у прилошкој функцији. Уосталом, прелаз облика речи у другу врсту речи увек се оствари у плану *синтаксичких односа*, на нивоу реченичне комуникације као живе, актуелне и продуктивне језичке праксе (нпр. адвербијализација падежа): при том облик као посебна реч излази из синтаксичког плана и из нивоа комуникације и улази у синтагматску везу, у плану функција врста речи, на нивоу језичке номинације. Ови наши аутосемантични предлози, тј. *substantivum adverbiale*, још су претежно у синтаксичком плану предлошко-падежних функција, а тек изузетно примају функцију прилошке самосталне речи, прелазећи на подручје синтагматских веза у нивоу језичке номинације.

Поменућемо још овде сасвим усамљене случајеве самосталне употребе предлога *за* и *против* (*pro et contra*), што представља нарочито условљене елиптичне изразе, као што могу доћи и неке друге предлошке и прилошке семантичке опозиције: *од-до*, *унутар* и *око*, *изнад* и *испод*, *испред* и *иза*, *пре* и *после* или *горе-доле*, *тамо-амо*, *лево-десно* и сл.

Напоследку, позната је узајамност неких модалних прилога и *свеза* закључне и искључне партаксе: *дакле*, *једино*, *само*, *тек*, *осим*. Повратна заменица *сам*, *сама*, *само* развила је једно пунозначно придевско значење, по квалитету придева *усамљен*, *без других*, *одвојен*, а у прилошкој функцији облик ср. рода *само* развио је значење *једино* (нпр. *само* зна да каже тата) или *једино*, (нпр. *само* се смеје), а из овог значења је постала *појачајна* речца *само*, нпр. а киша *само* пада.

Заменичке речи *ево*, *ево*, *ево* указују на говорна лица. Оне немају функцију прилога нити могу доћи уз глагол. Имају функцију покази-

вања предмета и појава у *џлану говорних лица*: *Ево јагода. Ево одела, ево обуће, ево марама, ево џешкира. Ено дуге. Ено ждралова. Еџо кише. Еџо сватџова. Еџо гостџију* итд. По самосталности својој ове речи су најближе *узвизима-ономатџојејама*, који такође чине засебан и потпун. самосталан исказ. Још се *еџо* употребљава као *речца* са смислом: дакле, напоследку, на крају. *Еџо, џослушао сам џе. Еџо, сџингли смо! Еџо, све се добро свршило!*

Др Игруџин Сџтевовиџ

Резюме

Игруџин Сџтевович

НАРЕЧИЯ КАК ЧАСТЬ РЕЧИ

Вопрос о наречиях представляет очень интересную проблему в лингвистике, но она до сих пор недостаточно разработана. Даже в грамматиках наречия как часть речи неточно определены и в недостаточной степени отграничены от остальных частей речи. К наречиям обычно относят все полнозначные несклоняемые слова, а также те слова, которые невозможно с полной достоверностью отнести к какой-нибудь другой части речи.

В первой части своей работы автор настаивает на классификации и определении частей речи с точки зрения *функции*, которой они обладают как лексические единицы (лексемы) на уровне так называемой языковой номинации. Под функцией частей речи он понимает то категориальное структурно-грамматическое значение слов, значение частей речи, которое в языке выступает как особая форма действительного значения слов (познавательного-содержательного значения) и по которому слова распределяются в классы: каждое слово в языке по необходимости является одной из частей речи; в языке слова не существуют сами по себе — существуют только части речи.

На функциях частей речи, как первых и основных структурно-грамматических значениях в языке, базируется объединение полнозначных слов в словосочетания, а также синтаксическое сочетание форм флексии на уровне языковой коммуникации, в предложении, как основной единице речи, основной структуре языковой практики и использования слов. Следовательно, функции частей речи являются основной, на которой лежит вся грамматическая структура языка. Грамма-

тические значения слов — это формы их лексически действительных значений, и вместе с ними они составляют диалектическое отношение формы и ее содержания. Поэтому эти два значения составляют неразлучимое единство, неразрывную связь. При лингвистическом анализе их нельзя брать отдельно, одно без другого, их нельзя абсолютизировать, но эти два значения всегда должны быть отчетливо дифференцированы и разграничены (делимитация), так как они по своей природе представляют различные вещи: реальное значение связано в познавательно-содержательном плане с нашим опытом и познанием мира вещей, а грамматическое значение в категориальном, структурном и классификационном отношениях — форма реального значения.

Наречия определяются автором как часть речи с *обстоятельственной функцией*, как слова, детерминирующие глагол, и, будучи полнозначными, образуют вместе с глаголом словосочетания; они реализуют потенциальные значения глагольной функции процессуальности (время, место, способ, обстоятельства и др.).

Автор как одну из специфических особенностей наречий упоминает отсутствие у них словообразовательных суффиксов. Наречия не вступают в словообразовательные процессы с другими полнозначными словами: наречия не образуются от других слов и от наречий не образуются другие части речи. Однако наречия обладают реальным значением других полнозначных слов, от которых ведут свое происхождение: существительных, прилагательных, глаголов, числительных или местоимений.

В настоящей работе систематизированы и обработаны все наречия по отдельным группам, согласно своему происхождению. В конце работы выделены в отдельные группы все слова, которые не входят в состав наречий, хотя они обычно зачисляются в наречия.